

Сяргей Ваўжнік

ПРАЕКТ БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКАГА СІНТАКСІЧНАГА СЛОЎНІКА

1. Сінтаксічныя слоўнікі ў беларускім мовазнаўстве.

Беларуская лексікаграфія ў плане стварэння сінтаксічных слоўнікаў мае відавочную спецыфіку на агульнаславянскім фоне. Адзначым, па-першае, наяўнасць традыцыйных *слоўнікаў спалучальнасці* (перадусім *слоўнікаў кіравання*) [гл. Арашонкава, Лемцюгова 1991]. Па-другое, у беларусістыцы няма валентнаснага слоўніка беларускіх дзеясловаў. Ёсць толькі спроба кантрастыўнага лексікаграфічнага апісання валентнасці асобных беларускіх дзеясловаў [Руденко, Івашина, Яумен 2004].

Па-трэцяе, вылучаюцца працы, аналагаў якім няма ў славістыцы. Перадусім гэта фундаментальная праца В.У. Мартынава, П.П. Шубы і М.І. Ярмаш [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967], якую можна лічыць першым уласна сінтаксічным слоўнікам у гісторыі беларускай лексікаграфіі. У ёй прадстаўлены агульныя прынцыпы дыстрыбуцыйнага аналізу словаўтваральных фармантаў пры ўліку актантага акружэння дзеясловаў: аўтары вылучылі восем семантычных класаў дзеясловаў пры ўліку іх семантычных дыстрыбуцыйных характарыстык. Прыведзеная тут на семіятычнай аснове класіфікацыя дзеясловаў з’яўляецца па сутнасці першай ў гісторыі беларускага мовазнаўства *сінтагматычнай класіфікацыяй дзеясловаў*.

Прыярытэты беларускай лексікаграфічнай школы ў *лексікаграфічным* апісанні беларускіх прыназоўнікаў [Шуба 1993]. Наватарскім з’яўляецца сам прынцып апісання і лексікаграфічнай апрацоўкі беларускіх прыназоўнікаў: у працах П.П. Шубы апісанне прыназоўнікаў праводзіцца на семантычнай аснове – згодна з *функцыянальна-семантычным падыходам* (“ад зместу/функцыі да формы”), звязаным з вызначэннем іх функцыянальнага значэння. У [Шуба 1993] вылучаецца сорок тры тыпы семантыка-сінтаксічных адносін, якія выражаюцца ў сказе пры дапамозе прыназоўнікаў, і апісваецца 507 беларускіх прыназоўнікаў. Да параўнання: рэестр М.І. Канюшкевіч налічвае на сённяшні дзень 5566 прыназоўнікаў і іх аналагаў. Ідзі П.П. Шубы (напрыклад, ідэя *полевой* класіфікацыі прыназоўнікаў) пакладзены ў аснову тэарэтычнай канцэпцыі Міжнацыянальнага навуковага праекта “Славянскія прыназоўнікі ў сінхроніі і дыяхроніі: марфалогія і сінтаксіс” (кіраўнік – праф. М.У. Всеваладава), а таксама знайшлі адлюстраванне ў працах нашых калег з МДУ імя М.В. Ламаносава (гл. праект слоўніка “Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Реальное употребление. Функциональная грамматика” пад рэд. М.У. Всеваладавай; Масква, 2004–2005).

Адзначым факт з’яўлення ў беларусістыцы супастаўляльнай працы “Семантико-синтаксическое сопоставление славянских глаголов” [Руденко, Івашина, Яумен 2004], практычная частка якой ўяўляе сабой сінтаксічны слоўнік беларускіх, польскіх, рускіх і чэшскіх дзеясловаў. Слоўнік мае камбінаваны характар: складаецца з дзвюх частак. Першая ёсць класічны слоўнік кіравання; другая – спроба семантыка-сінтаксічнага супастаўлення асобных славянскіх дзеясловаў “у фармаце” валентнаснага слоўніка. Спосаб падачы лексікаграфічнай інфармацыі, а таксама сістэма лексікаграфічных параметраў у [Руденко, Івашина, Яумен 2004] цалкам адпавядае валентнаснаму слоўніку чэшскіх дзеясловаў [Slovesa pro grahi 1997], *сінтаксічна-семантычнаму* па сваёй сутнасці (параўн.: [Руденко, Івашина, Яумен 2004: 51–71; 102–120]).

2. Сінтаксічныя слоўнікі славянскіх моў.

З пачатку 80-х гг. у славістыцы назіраецца своеасаблівы “лексікаграфічны бум”, звязаны са *стварэннем валентнасных / дыстрыбуцыйных слоўнікаў дзеясловаў* [SP 1980-1992; Kawka 1980; Попова 1987; Интенцијално 1990; Slovesa pro praxi 1997].

Выразна выяўляецца тэндэнцыя да лексікаграфічнага *апісання дзеясловаў у супастаўляльным плане* [Апресян, Палл 1982; Problemy teoretyczno-metodologiczne 1991; Rytel-Kuc 1991; Rytel-Kuc, Romanowska 1991; Cirko 1991; Малджиева 1991; Rytel-Kuc, Greń, Ordega 1993; Czesko-polski 1994; Украі́нска-польски 2003; Руденко, Ивашина, Яумен 2004].

Шмат увагі надаецца таксама *тэарэтычным праблемам дзеяслоўнай валентнасці і яе апісання (параметрызацыі) у кантрастыўных валентнасных слоўніках*: гл., напрыклад, матэрыялы тэматычнага зборніка “*Walencja czasownika a problemy leksykografii dwujęzycznej*” [Walencja 1991]. У сувязі з праблемай атрыбуцыі дзеяслоўнага прэдыката ў сінтаксічных слоўніках узнікае праблема комплекснага лексікаграфічнага апісання дзеясловаў [Важник 2004].

Спецыфіка кожнага сінтаксічнага слоўніка вызначаецца некалькімі фактарамі: 1) прызначэннем слоўніка; 2) лексікаграфічнымі прынцыпамі апрацоўкі моўнага матэрыялу і метамай апісання; 3) спецыялізацыяй слоўніка: аб’ектам апісання; 4) метадалагічнай (канцэптуальнай) асновай слоўніка; 5) прадметам апісання: тыпамі лексікаграфічнай інфармацыі, што прыпісваецца аб’екту апісання.

У сувязі з адзначанымі фактарамі тыпалогія сінтаксічных слоўнікаў і іх “пашпартаў” ў нашай працы праводзіцца паводле наступных класіфікацыйных прымет:

а) паводле аб’ёму матэрыялу (*аднамоўныя / двухмоўныя / шматмоўныя слоўнікі*);
б) паводле аб’екта апісання (*слоўнікі дзеясловаў / слоўнікі іншых часцін мовы – гл. [Шуба 1993] / слоўнікі сінтаксічных адзінак – гл. [Золотова 1988; Семантические модели 1998; Русские глагольные предложения 2002]*);

в) паводле прадмета апісання (*валентнасныя (у тым ліку і слоўнікі кіравання) / дыстрыбуцыйныя / валентнасна-дыстрыбуцыйныя / сінтаксічна-генератыўныя слоўнікі / дыстрыбуцыйна-трансфармацыйныя і інш.*);

г) паводле падыходу да апісання сінтаксічных адзінак (*семантыка-сінтаксічныя / сінтаксічна-семантычныя*);

д) паводле метадалагічнай асновы;

е) у адпаведнай пазіцыі разглядаецца структура слоўнікавага артыкула таго ці іншага слоўніка.

Больш падрабязна ў данай публікацыі спынімся на аналізе *аднамоўных валентнасных слоўнікаў*.

2.1. “Слоўнік валентнасці і дыстрыбуцыі нямецкіх дзеясловаў” (Лейпцыг, 1969) Г. Хэльбіга і В. Шэнкеля.

а) аднамоўны;

б) дзеяслоўны;

в) валентнасна-дыстрыбуцыйны слоўнік; трохузроўневы: 3 мадэлі валентнасці: 1) *колькасная (лагічная)*; 2) *сінтаксічная*; 3) *семантычная*;

г) сінтаксічна-семантычны;

д) тэорыя валентнасці ў інтэрпрэтацыі Л. Тэньера, крытыка тэньераўскага падыходу.

У 60-ыя гады ў еўрапейскай лінгвістыцы вакол паняцця валентнасці разгарнулася шырокая дыскусія, цэнтральным момантам якой стала *праблема ўзроўняў валентнасці і адносін паміж гэтымі ўзроўнямі*. На думку Г. Хэльбіга, Л. Тэньер пакінуў шмат якія пытанні тэорыі валентнасці адкрытымі ці ўвогуле нявырашанымі (гл. [Хэльбиг 1978: 144–146]). У выніку дыскусіі, а таксама імкнення пераадолець недахопы тэньераўскага падыходу ў канцы 60-х Г. Хэльбігам і В. Шэнкелем была распрацавана *комплексная трохступенчатая мадэль валентнасці*, якая знайшла

адлюстраванне перадусім у “Слоўніку валентнасці і дыстрыбуцыі нямецкіх дзеясловаў” [Helbig, Schenkel 1969]. Параўн.:

1) на першай ступені дзеясловы вызначаюцца *колькасна*: для кожнага дзеяслова вызначаецца пэўная колькасць аблігаторных / факультатывных (падаюцца ў дужках) актантаў (*колькасная*, або *сінтаксічная валентнасць* у вузкім сэнсе). Напрыклад:

I. danken _{1(2,3)} (‘Dank abtatten’).

На другой і трэцяй ступенях сінтаксічнае акружэнне дзеясловаў вызначаецца *якасна*:

2) на другой ступені прымаюцца ў разлік марфалага-сінтаксічныя характарыстыкі дзеяслоўнага акружэння: вызначаецца, да якога катэгарыяльна-граматычнага класа (часціны мовы ў адпаведнай флексійнай форме) адносіцца той ці іншы актантаў (*сінтаксічная валентнасць*). Так, напрыклад, нямецкі дзеяслоў *danken* на другой ступені мае наступную дыстрыбуцыю:

II. danken → *Sn, (Sd), (pS / NS daß)*, дзе *Sn* – назоўнік у намінатыве, *Sd* – назоўнік у датыве, *pS* – назоўнік з прыназоўнікам, *NS* – даданая частка са злучнікам *daß*.

Сінтаксічныя абмежаванні на спалучальнасць дзеясловаў з імёнамі адпаведных катэгарыяльна-граматычных класаў, або сінтаксічныя акружэнні, у якіх выступае дзеяслоў, Г. Хэльбіг называе правіламі “*дакладнай субкатэгарызацыі*”;

3) на трэцяй ступені сінтаксічнае акружэнне дзеясловаў вызначаецца праз такія дыстрыбуцыйныя (селекцыйныя) катэгарыяльна-семантычныя прыметы, як *Hum* [*чалавек*], ± *Anim* (±*адушаўлёнасць*), *Abstr* (*абстрактнасць*) і іншыя (*семантычная валентнасць*). Г. Хэльбіг і В. Шэнкель аднымі з першых (параўн. [Hornby, Gatenby 1948]) у лексікаграфічнай практыцы выкарысталі для апісання семантычнага акружэння дзеясловаў дакладна вызначаны комплекс семантычных дыстрыбуцыйных характарыстык (дванаццаць прымет) у якасці *лексікаграфічных параметраў*.

е) структура слоўнікавага артыкула ў [Helbig, Schenkel 1969]:

I. danken _{1(2,3)} (V 1 = Dank abtatten)

II. danken → *Sn, (Sd), (pS / NS daß)*

III. Sn →

1. **Hum** (*Der Jubilar dankt*)
2. **Abstr** (als **Hum**) (*Der Betrieb dankt dem Ministerium*)

Sd →

1. **Hum** (*Der Lehrer dankt dem Schüler*)
2. **Abstr** (als **Hum**) (*Der Betrieb dankt dem Ministerium*)

p = für,

pSa →

1. ±**Anim** (*Er dankt für den Helfen, für die Pferde, für das Buch*)
2. **Abstr** (*Er dankt ihm für den Gruß*)

NS →

Act (*Wir danken dir [dafür], daß du gekommen bist*)

[Helbig, Schenkel 1969: 75, 132].

Заслуга нямецкіх вучоных у комплексным падыходзе да апісання валентнасці. Яны па сутнасці аб’ядналі ў адно цэлае тры вядомыя ў лінгвістыцы мадэлі валентнасці:

(1) *мадэль колькаснай валентнасці*, якая дае ўяўленне аб колькасці актантаў, суадносных з удзельнікамі той ці іншай сітуацыі. Калі разглядаць гэтую мадэль з пункту гледжання логікі прэдыкатаў, то можна заўважыць, што фактычна ў ёй прыводзяцца дадзеныя аб колькасці аргументаў лагічнага прэдыката: *R(x, y, z): danken(x, y, z)*. У сувязі з гэтым адпаведная мадэль называецца таксама *лагічнай*;

(2) *мадэль сінтаксічнай валентнасці*, паводле якой вызначаецца марфалага-сінтаксічны тып дзеяслоўнага акружэння;

(3) *мадэль семантычнай валентнасці*, якая дазваляе вызначыць катэгарыяльна-семантычны тып дзеяслоўнага акружэння.

Як заўважыў Г. Хэльбіг, першыя дзве мадэлі не могуць у поўным аб’ёме раскрыць значэнне дзеяслова і яго пашыральнікаў [Хэльбіг 1978: 164], не могуць

адэкватна растлумачыць механізму спалучальнасці дзеяслова з імёнамі. Гэты прабел закрывае трэцяя мадэль, якая кампенсуе недахопы першых дзвюх.

Ідэя ўліку розных узроўняў валентнасці, рэалізаваная ў [Helbig, Schenkel 1969], дазваляе ўдакладніць тыпалогію валентнасных слоўнікаў: вылучаць слоўнікі **адна-, двух-, трох-, чатырохузроўневыя** – адпаведна з *адна-, двух-, трох-, чатырохузроўневымі мадэлямі валентнасці*.

2.2. Аднаўзроўневыя слоўнікі.

Да *аднаўзроўневых валентнасных* слоўнікаў адносяць *слоўнікі кіравання*, у якіх апісваецца сінтаксічнае акружэнне дзеяслоўных прэдыкатаў толькі на адным з узроўняў – *фармальна-граматычным*. Гл. [Hrabcowa, Kalińska 1975; Розенталь 1986; Арашонкава, Лемцогава 1991; Confortiova 1995; Ukraińsko-polski 2003].

Закранутая тут **праблема суадносін кіравання і валентнасці** з’яўляецца адной з найбольш дыскусійных у спецыяльнай літаратуры. У вырашэнні гэтай праблемы няма адзінства. Магчымымі з’яўляюцца як мінімум два дыяметральна супрацьлеглыя падыходы. Згодна з першым, дзеяслоўнае кіраванне трэба разглядаць як асобы аспект валентнасці. Галоўным аргументам на карысць такога падыходу з’яўляецца той факт, што кіруемыя дзеясловам імёны заўсёды валентна-звязаныя, аднак, заўважым, не ўсе валентна-звязаныя кампаненты з’яўляюцца кіруемымі. Згодна з другім, валентнасць і кіраванне – з’явы розных узроўняў, у выніку чаго нельга рабіць высновы аб іх абсалютнай тоеснасці. Валентнасць – з’ява *семантыка-сінтаксічнага ўзроўню*, кіраванне ж – *марфалага-сінтаксічная з’ява*, заснаваная на валентнасці [Хельбиг 1978: 226, 229].

2.3. Двухузроўневыя слоўнікі.

1) **“Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich”** (Вроцлаў etc., 1980-1992) пад рэд. К. Паляньскага.

а) аднамоўны (каля сямі тысяч польскіх дзеясловаў);

б) дзеяслоўны;

в) *сінтаксічна-генератыўны*; 2 узроўні: 1) *фармальна-граматычны*; 2) *катэгарыяльна-семантычны*;

г) *сінтаксічна-семантычны*;

д) *генератыўная граматыка*.

Канцэпцыя “*Słownika syntaktyczno-generatywnego czasowników polskich*” [SP 1980–1992] паўстала напрыканцы 60-х гадоў [Polański 1973; Polański 1980]. Яго метадалагічнай асновай з’яўляецца тэорыя генератыўнай граматыкі. Рэалізуючы асноўныя ідэі апошняй, аўтары слоўніка імкнуліся з максімальнай паўнатай апісаць ўсе тыя акружэнні, у якіх можа выступіць той ці іншы дзеяслоў.

У слоўніку падаецца поўная сінтаксічная інфармацыя адносна спалучальнасці каля 7 тыс. дзеясловаў, зафіксаваных ў “*Слоўніку польскай мовы*” пад рэд. В. Дарашэўскага [SJP 1958-1969].

е) структура слоўнікавага артыкула ў [SP 1980-1992]:

BRONIC

I. а) *‘ochroniać od napaści wroga, reagować obronnie’*

1. $NP^1_N - NP^1_G - (NP^1_I) + (przed \cap NP^2_I)$

2. $NP^2_N - NP^2_G - (NP^3_I) + (przed \cap NP^4_I)$

$NP^1_N \rightarrow [+Hum]$

$NP^1_G \rightarrow [-Abstr]$

$NP^1_I \rightarrow [+Hum Pars] [broń]$

$NP^2_N \rightarrow [+Anim] [Mach] [+Abstr]$

$NP^2_G \rightarrow [+Anim; -Hum]$

$NP^2_I \rightarrow [+Anim]$

$NP^3_I \rightarrow [+Anim Pars]$

NP⁴_I → [+ Anim] [+ Abstr]

Przykłady

1. Żołnierze bronili ich // koni // miasta. – Маўлы рэчзнымі карабінамі бронілі фабрык (пřed надціагажымі войскамі // przed kolejnym atakiem wroga);

2. Rozszalała niedźwiedzica (pazurami) bronila swych malych przed nadbiegajacymi ludzmi // przed nadbiegajaca sfora psow. – Піс бронілі дзіці перед бандытамі // przed atakiem bandytow [SP 1980 / I: 43].

Наўнасць у слоўніку структурных схем сказаў (інфармацыя аб *фармальнай дыстрыбуцыі* дзеяслова), а таксама добра распрацаваная сістэма семантычных селекцыйных прымет (інфармацыя аб *семантычнай дыстрыбуцыі*) дазваляюць лічыць адпаведную крыніцу найбольш поўным, дакладным і найбольш дасканалым сінтаксічным слоўнікам у паланістыцы. Фармальныя / семантычныя спалучальнасныя абмежаванні дзеясловаў, апісаныя ў слоўніку, па сутнасці ўяўляюць сабой правілы, пры ўліку якіх можна пабудаваць граматычна і семантычна правільныя польскія сказы.

2) “Интенцијално-синтаксически речник на македонските глаголи” (Скоп’е, 1990).

а) аднамоўны;

б) дзеяслоўны;

в) інтэнцыйна-сінтаксічны; 2 узроўні: 1) *фармальна-граматычны*; 2) *катэгарыяльна-семантычны*.

г) сінтаксічна-семантычны;

д) тэорыя валентнасці ў інтэрпрэтацыі Г. Хэльбіга і В. Шэнкеля; канцэпцыя [SP 1980-1992].

“Интенцијално-синтаксически речник на македонските глаголи” таксама з’яўляецца сінтаксічна-семантычным. На першай ступені ў ім адбываецца апісанне фармальна-граматычнага акружэння дзеясловаў, і толькі на другой – яго катэгарыяльна-семантычных характарыстык, у чым напрошваецца аналогія са слоўнікамі Г. Хэльбіга, В. Шэнкеля, К. Паляньскага, што і пацвярджаюць аўтары ў прадмове. Параўн.:

е) структура слоўнікавага артыкула ў [Интенцијално 1990]:

— И (С), п И (Оп) // п И (Проп) / да ЗР (О), + / - п И (Адв)_{лок}

И (С) → човек

И (Оп) → човек (+ непрадмет: акт, чин, дзейство, постапка)

п = за (во полза на), против

Членовите на нашата партија агитираа против владините кандидати, а во полза / а за кандидатите на опозицијата (... агитираа против плановите на Комисијата, за предлозите што ги поднесоа нашите делегати).

Тој агитираше меѓу работниците и по селата за бојкотирање на / да се бојкотираат изборите и некои други мерки на владата.

[Интенцијално 1990: 2]

(И (С) – назоўнік у пазицыі і функцыі граматычнага суб’екта; п (Оп) – назоўнік з прыназоўнікам у пазицыі і функцыі граматычнага аб’екта; п И (Проп) – назоўнік з прыназоўнікам, што мае прапазицыйны характар (як вынік працэсаў наміналізацыі і кандэнсацыі); И (Адв)_{лок} – прыназоўнікавая канструкцыя ў функцыі акалічнасці месца; ЗР (О) – даданая частка, што ўказвае на аб’ект) [Интенцијално 1990: XIII-XVIII].

2.4. Трохузроўневая слоўнікі.

1) “Słownik syntaktyczno-semantyczny czasowników polskich” (Кракаў, 1980)

М. Каўкі.

а) аднамоўны (больш за 600 польскіх дзеясловаў);

б) дзеяслоўны;

в) 3 узроўні: 1) *фармальна-граматычны*; 2) *логіка-семантычны*; 3) *катэгарыяльна-семантычны*;

г) сінтаксічна-семантычны;

д) семантычны сінтаксіс; склонавая граматыка ў інтэрпрэтацыі Ч. Філмара, У. Чэйфа, Дж. Плата, А. Бекера.

Адзначым факт існавання ў паланістыцы яшчэ аднаго сінтаксічнага слоўніка дзеясловаў – “*Slownika syntaktyczno-semantycznego czasowników polskich*” М. Каўкі [Kawka 1980].

Як зазначаецца ў прадмове, асноўная мэта слоўніка ў апісанні стандартных, элементарных канструкцый, цэнтральным элементам якіх з’яўляецца дзеяслоў.

У адрозненне ад слоўніка К. Паляньскага, у адпаведнай крыніцы апісваецца таксама і *логіка-семантычнае акружэнне* польскіх дзеясловаў, што дазваляе лічыць гэты слоўнік трохузроўневым. Апісанне ўключае: 1) *сінтаксічную інфармацыю*: колькасць і фармальна-граматычны характар сінтаксічных пашыральных дзеясловаў; іх аблігаторны / факультатыўны характар; 2) *семантычную інфармацыю*: для кожнага дзеяслова прэдыката вызначаюцца актантавая рамка, а таксама селекцыйныя катэгарыяльна-семантычныя абмежаванні кожнай актантавай пазіцыі.

е) структура слоўнікавага артыкула ў [Kawka 1980]:

I. dziękować

II. 2 (1) N_{nom} – N_{dat} (p N_{acc})

III. 2 Ag – Ben (NOM / S)

IV. N_{nom} [+hum] – Ag (Jan dziękuje Piotrowi)

N_{dat} [+hum] – Ben (Jan dziękuje Marii)

p = za

p N_{acc} [b.o.] – NOM / S (Jan dziękuje Piotrowi za pomoc, za książkę, za rasowego psa).

[Kawka 1980: 60]

2) “Slovesa pro praxi” (Прага, 1997).

а) аднамоўны;

б) дзеяслоўны;

в) валентнасны; 3 узроўні: 1) *логіка-сінтаксічны*; 2) *фармальна-граматычны*; 3) *катэгарыяльна-семантычны*;

г) сінтаксічна-семантычны;

д) тэорыя валентнасці; канцэпцыя валентнасных слоўнікаў Г. Хэльбіга, В. Шэнкеля, К. Паляньскага, М. Паповай.

На фоне апісаных вышэй сінтаксічных слоўнікаў валентнасны слоўнік чэшскіх дзеясловаў вылучаецца спосабам падачы лексікаграфічнай інфармацыі. Аднак відавочнае падабенства са слоўнікамі-“папярэдкамі” (перадусім – са слоўнікам Г. Хэльбіга, В. Шэнкеля) на ўзроўні сістэмы лексікаграфічных параметраў. Параўн.:

е) структура слоўнікавага артыкула ў [Slovesa pro praxi 1997]:

DĚKOVAT ned.

Val 1 – VF – Val 2 – Val 3

I. ‘vyjadřovat, projevovat díky’

někdo – děkuje – někomu – za něco / že...

Val 1: S nom [hum]

Val 2: S dat [hum]

Val 3: *za* S acc [omn, nešč. posit] // (*za to*), *že* SENT

Děkuju vám, pane profesore, za radu. – Maminka mi dojatě děkovala za dárek k narozeninám. –

Děkuju ti za dopis. – Inženýr Barták nám děkoval jménem Ekologické společnosti za dobré návrhy...

Těž: Val 1 – VF – Val 2

Karel píše, že tě mám pozdravovat a že ti děkuje. – Iron.: No to ti teda mockrát děkuju!

Těž: Val 1 – VF-Val 3

Děkuji za pochopení. – Děkuju, že mi nic nevyčítáte.

Těž: Val 1 – VF

Táti, mockrát děkuju! – Děkuji, už mi nic nenabízejte, opravdu nemám hlad. – Děkuji, nechci.
[Slovesa pro praxi 1997: 39]

2.5. Чатырохузроўневая слоўнікі.

1) “Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език” (Сафія, 1987) М. Паповай.

- а) аднамоўны (каля тысячы найбольш частотных балгарскіх дзеясловаў);
 б) дзеяслоўны;
 в) валентнасны; 4 узроўні: 1) логіка-сінтаксічны; 2) фармальна-граматычны;
 3) катэгарыяльна-семантычны; 4) лексічны;
 г) сінтаксічна-семантычны;
 д) тэорыя валентнасці ў інтэрпрэтацыі Л. Тэньера, Г. Хэльбіга, В. Шэнкеля.

У слоўніку М. Паповай валентнасць дзеясловаў апісваецца на чатырох ступенях. На першай падаецца логіка-сінтаксічная структура, прадстаўленая на ўзроўні членаў сказа. На другой – вызначаюцца фармальна-граматычныя прыметы сінтаксічнага акружэння дзеясловаў. На трэцяй – указваюцца семантычныя характарыстыкі кампанентаў структуры. На чацвёртай – прадстаўлена спалучальнасць дзеясловаў з пэўнымі лексэмамі, што запаўняюць адкрытыя пазіцыі [Попова 1987: 82-83].

е) структура слоўнікавага артыкула ў [Попова 1987]:

БИЯ, -еш, -е, -ят; неsv.; прех. и непрех.

I. Нанасям удари на човек или животно с цел да му причина болка (прех.).

I. П + БИЯ + О₁

II. П = С, М.

О₁ = С₁, Мп, Мкв

III. С = лице.

С₁ = лице, животно.

IV. Той често бие сина си (РСБКЕ). Момчето бие кучето (П. Калканджиев). Един хамалин бие едно куче (Св. Минков)...

[Попова 1987: 94]

(П – дзейнік; О₁ – прамое дапаўненне; С – назоўнік; М – займеннік у форме назоўнага склону; С₁ – назоўнік у форме вінавальнага склону; Мп – займеннік у поўнай форме ў вінавальным склоне; Мкв – кароткая форма асабовага займенніка ў вінавальным склоне).

Мэты і задачы, што стаяць перад аўтарамі сінтаксічных слоўнікаў пры апісанні прынцыпова новага для лексікаграфічнай практыкі матэрыялу, абумоўліваюць неабходнасць распрацоўкі лексікаграфічных параметраў, якія істотна адрозніваюцца ад параметраў традыцыйных класічных слоўнікаў. Параўн.:

Узровень параметрызацыі	[Helbig, Schenkel 1969]	[SP 1980-1992]	[Иттенци-ялно 1990]	[Кавіка 1980]	[Slovesa pro praxi 1997]	[Попова 1987]
1) логіка-сінтаксічны;	+ (1)				+ (1)	+ (1)
2) логіка-семантычны;				+ (2)		
3) катэгарыяльна-семантычны;	+ (3)	+ (2)	+ (2)	+ (3)	+ (3)	+ (3)
4) фармальна-граматычны;	+ (2)	+ (1)	+ (1)	+ (1)	+ (2)	+ (2)
5) лексічны						+ (4)

У дужках пададзена ступень адпаведнага ўзроўню.

Як вынікае з табліцы, найбольш прадуктыўнымі ўзроўнямі параметрызацыі з’яўляюцца *фармальна-граматычны* (6) і *катэгарыяльна-семантычны* (6). Яны прадстаўлены ва ўсіх шасці валентнасных слоўніках. Другая група “прадуктыўнасці” прадстаўлена *логіка-сінтаксічным* узроўнем: улік у 3-х слоўніках. Трэцюю “рэйтынгавую” групу складаюць *логіка-семантычны* (1) і *лексічны* (1) узроўні.

У асноўным у сінтаксічных слоўніках дзеясловаў улічваюцца адны і тыя ж лексікаграфічныя параметры. Аднак у кожнага аўтара свая сістэма такіх параметраў, свой спосаб прадстаўлення лексікаграфічнай інфармацыі, хоць і тут заўважаецца пэўнае падабенства канцэпцый і падыходаў. Так, “наборы” лексікаграфічных параметраў цалкам супадаюць у [Helbig, Schenkel 1969] і [Slovesa pro grahi 1997], а таксама часткова ў [Попова 1987]. На ўзроўні прадмета апісання супадаюць [SP 1980–1992] і [Інтэнцыяльна 1990]. На агульнатэарэтычным фоне вылучаецца слоўнік М. Каўкі [Kawka 1980], у якім прадстаўлены *логіка-семантычны* ўзровень апісання, што абумоўлена канцэптuallyнай асновай слоўніка – арыентацыяй аўтара на здабыткі *семантычнага сінтаксісу ў версіі склонавай граматыкі*. Выключэнне ў плане канцэптuallyнай асновы складае таксама [SP 1980–1992], арыентаваны на здабыткі *генератывунай граматыкі*. У асноўным жа метадалагічнай базай сінтаксічных дзеяслоўных слоўнікаў прызнаецца *тэорыя валентнасці ў інтэрпрэтацыі* Л. Тэн’ера, Г. Хэльбіга і В. Шэнкеля. Адзначым пры гэтым, што [Helbig, Schenkel 1969] з’яўляецца найбольш уплывовай крыніцай, на якую арыентуюцца аўтары іншых слоўнікаў і на якую будзем арыентавацца і мы.

Звяртае на сябе ўвагу і той факт, што *катэгарыяльна-семантычны* ўзровень прадстаўлены ў кожным наборы лексікаграфічных параметраў або другой, або трэцяй пазіцыяй у адносінах да *фармальна-граматычнага*. Відавочны *сінтаксічна-семантычны падыход*, уласцівы для ўсіх без выключэння слоўнікаў.

3. Сінтаксічны (дыстрыбуцыйны) слоўнік беларускіх і польскіх дзеясловаў.

Ідэя стварэння *польска-беларускага / беларуска-польскага дыстрыбуцыйнага слоўніка дзеясловаў* неаднаразова выказвалася ў беларускім мовазнаўстве [Расіеchina 1995; Важнік 1998; Важнік 1999].

Прапануем ідэю *семантыка-сінтаксічнага* лексікаграфічнага апісання дзеяслоўных прэдыкатаў на аснове комплекснай *дзеяслоўнай дыстрыбуцыйнай мадэлі (ДДМ)*, што ўключае 4 узроўні: 1.1. *логіка-семантычны*; 1.2. *катэгарыяльна-семантычны*; 2.1. *фармальна-граматычны*; 2.2. *лексічны* (гл. таксама [Важнік 2004]). Лексікаграфічнае апісанне дзеяслова ў напрамку “ад глыбінных структур – да паверхневых структур” – *анамасіялагічны* падыход – падаецца нам найбольш прымальным пры ўліку спецыфікі катэгарыяльнай семантыкі і сінтаксічных уласцівасцей дзеяслова.

Метадалагічна наш слоўнік арыентаваны на дасягненні семантычнага сінтаксісу, а таксама на аўтарскія канцэпцыі валентнасных слоўнікаў Г. Хэльбіга, В. Шэнкеля, К. Палянскага і М. Каўкі.

Такім чынам, агульная характарыстыка сінтаксічнага (дыстрыбуцыйнага) слоўніка беларускіх і польскіх дзеясловаў можа быць прадстаўлена наступным чынам:

- а) двухмоўны беларуска-польскі;
- б) дзеяслоўны;
- в) *дыстрыбуцыйны*; 4 узроўні: 1) *логіка-семантычны (прапазіцыйны)*; 2) *катэгарыяльна-семантычны*; 3) *фармальна-граматычны*; 4) *лексічны (узровень лексічных уваходжаньняў у адкрытыя дзеясловам пазіцыі)*;
- г) *семантыка-сінтаксічны*;

д) семантычны сінтаксіс; канцэпцыі валентнасных слоўнікаў Г. Хэльбіга, В. Шэнкеля, К. Паляньскага, М. Каўкі.

Гл. пробны варыянт слоўнікавага артыкула кантрастыўнай дзеяслоўнай пары беларуск. *балець* – польск. *boleć*:

1.1	Exp	Pred	Body Part / Loc	(Caus)
1.2	[+Anim]	адусаўлёны	[+Anim Part]	[+Abstr]
Б / 2.1	N _{dat} // y N _{gen}	V _f	N _{nom} // (y N _{loc})	(ад N _{gen})
П / 2.1	N _{acc} (kogo)	V _f	N _{nom} // (w N _{loc})	(z N _{gen} // od N _{gen})
2.2	Б.: <i>Пятру</i> // <i>у Пятра</i> <i>Сабаку</i> П.: <i>Piotra</i> <i>Psa</i>	<i>балиць</i> <i>балиць</i> <i>boli</i> <i>boli</i>	<i>галава</i> // (<i>у паясніцы</i>) <i>лапа</i> <i>głowa</i> // (<i>w krzyżu</i>) <i>łapa</i>	(<i>ад эмоцый</i>); (<i>ад удару</i>); (<i>z emocji</i>); (<i>od uderzenia</i>).

Літаратура

- Апресян Ю.Д.*, Палл И. Русский глагол – венгерский глагол: Управление и сочетаемость. Будапешт, 1982.
- Арашонкава Г.У.*, Лемцюгова В.П. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах: Слоўнік-даведнік / Пад рэд. М.В. Бірылы, А.І. Падлужнага. Мінск, 1991.
- Важнік С.А.* Канцэпцыя беларуска-польскага дыстрыбуцыйна-семантычнага слоўніка дзеясловаў: да пастаноўкі праблемы // Валентностная граматыка в структурном и коммуникативном аспектах и её выразительные возможности в языке и речи. Могилев, 1998. Ч. II. С. 51–52.
- Важнік С.А.* Да праблемы лексікаграфічнага апісання дзеяслова ў беларускай і польскай мовах // Мова – Літаратура – Культура (да 55-годдзя адкрыцця кафедры беларускай мовы і літаратуры БДУ) / Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22–23 верасня 1998 г.). Мінск, 1999. Ч. I. С. 123–127.
- Важнік С.А.* Атрибуция глагольного предиката (к проблеме комплексного лексикографического описания глагольного предиката) // Русский язык: исторические судьбы и современность: II Международный конгресс исследователей русского языка. Москва, 2004. С. 213.
- Золотова Г.А.* Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. М., 1988.
- Интенцијално-синтаксически* речник на македонските глаголи. Скопје, 1990.
- Малджиева В.* Многезичният синтактичен речник на славянските глаголи като основа за съпоставителни изследвания // Prace Slawistyczne: Problemy teoretyczno-metodologiczne badań konfrontatywnych języków słowiańskich. 1991. № 89. S. 91–99.
- Мартынаў В.У.*, Шуба П.П., Ярмаш М.І. Марфемная дыстрыбуцыя ў беларускай мове: Дзеяслоў. Мінск, 1967.
- Попова М.* Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език. София, 1987.
- Розенталь Д.Э.* Управление в русском языке: Словарь-справочник. М., 1986.
- Руденко Е.Н.*, Ивашина Н.В., Яумен Н.В. Семантико-синтаксическое сопоставление славянских глаголов (на материале белорусского, польского, русского и чешского языков): Учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов БГУ. Мн., 2004.
- Русские глагольные* предложения: Экспериментальный синтаксический словарь / Под общ. ред. проф. Л.Г. Бабенко. М., 2002.
- Семантические модели* русских глагольных предложений: Экспериментальный синтаксический словарь: Проспект / Под общ. ред. Л.Г. Бабенко. Екатеринбург, 1998.
- Толковый словарь* русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / Под ред. проф. Л.Г. Бабенко. М., 1999.
- Хельбиг Г.* Части речи в синтагматике // Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. М., 1978. С. 138–240.

- Хомский Н.** Аспекты теории синтаксиса // Публикации отдела структурной и прикладной лингвистики. Вып. 1. М., 1972.
- Шуба, П.П.** Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў. Мінск, 1993.
- Cirko L.** Słownik walencyjny czasowników niemieckich i polskich: Stan badań i wybrane problemy // Walencja czasownika a problemy leksykografii dwujęzycznej. Wrocław etc., 1991. S. 85–95.
- Confortiová H.** Seznam nejfrekventovanějších českých sloves (s označením vidu, frekvence a rekce – příklady). Praha, 1995.
- Czesko-polski** słownik walencyjny czasowników / Pod red. D. Rytel-Kuc. Wrocław etc., 1994.
- Helbig G., Schenkel W.** Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, 1969.
- Hornby A.S., Gatenby E.V., Wakefield H.** The Advanced Learner's Dictionary of Current English, 1 ed. London, 1948.
- Hrabcowa S., Kalińska I.** Słownik czasowników polskich / Skrypt dla słuchaczy studium języka polskiego dla cudzoziemców. Łódź, 1975.
- Kawka M.** Słownik syntaktyczno-semantyczny czasowników polskich / Część I: Czasowniki bezprzedrostkowe. Kraków, 1980.
- Paciechina A.** Projekt dystrybucyjnego słownika polsko-białoruskiego // Język polski w kraju i za granicą. Warszawa, 1995. T. II. S. 116–119.
- Polański K.** Z prac nad słownikiem syntaktyczno-generatywnym czasowników polskich // Prace Językoznawcze UŚ. II. 1973. S. 49–58.
- Polański K.** Przedmowa // Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich / Pod red. K. Polańskiego. T. I–V. Wrocław etc., 1980. T. I. S. 5–10.
- Problemy** teoretyczno-metodologiczne badań konfrontatywnych języków słowiańskich // Prace Slawistyczne. 1991. № 89.
- Rytel-Kuc D.** Projekt czesko-polskiego słownika walencyjnego czasowników: Założenia opisu semantycznego // Walencja czasownika a problemy leksykografii dwujęzycznej. Wrocław etc., 1991. S. 67–75.
- Rytel-Kuc D., Romanowska I.** Wybrane zagadnienia opisu syntaktycznego czasowników w czesko-polskim słowniku walencyjnym // Walencja czasownika a problemy leksykografii dwujęzycznej. Wrocław etc., 1991. S. 77–84.
- Rytel-Kuc D., Greń Z., Ordęga G.** Koncepcja czesko-polskiego słownika walencyjnego czasowników // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. XXXI. 1993. S. 175–192.
- Słownik języka** polskiego / Red. nacz. W. Doroszewski. T. 1–11. Warszawa, 1958–1969.
- Svozilová N., Prouzová H., Jirsová A.** Slovesa pro praxi: Valenční slovník nejčastějších českých sloves. Praha, 1997.
- Słownik** syntaktyczno-generatywny czasowników polskich / Pod red. K. Polańskiego. T. 1–5. Wrocław etc., 1980–1992.
- Śpiwak O., Jurkowski M.** Ukraińsko-polski słownik syntaktyczny (różnice w łączliwości syntaktycznej około 1700 słów i wyrażen z ilustracjami z klasycznej i współczesnej literatury ukraińskiej oraz prasy). Warszawa, 2003.
- Walencja czasownika** a problemy leksykografii dwujęzycznej / Pod red. D. Rytel-Kuc. Wrocław etc., 1991.